

ТЕОРІЯ РЕФЛЕКСИВНОСТІ НА ФІНАНСОВИХ РИНКАХ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

О. А. Коваль,

доцент кафедри «Фінанси, банківська
справа та страхування»,

*Запорізький національний технічний
університет, м. Запоріжжя, Україна*

Взаємозв'язок між мисленням учасників і ситуацією, в якій вони беруть участь, може бути розбитий на дві функціональні залежності. Будемо називати зусилля учасників з розуміння ситуації когнітивною або пасивною функцією, а вплив їх умовиводів на ситуацію в реальному світі – впливовою або активною функцією. У когнітивній функції сприйняття учасників залежить від ситуації; у впливовій функції сприйняття учасників впливає на ситуацію. Можна бачити, що ці дві функції працюють у протилежних напрямках: у когнітивній функції незалежною змінною є ситуація; у впливовій функції такою є мислення учасників. Існує багато випадків, коли ту чи іншу функцію можна спостерігати ізольовано; існують також ситуації, коли обидві вони діють одночасно. Очевидний приклад когнітивної функції має місце, коли хтось вчиться на досвіді. Приклади впливової функції можна знайти в підручниках з економіки, коли учасники застосовують даний набір пріоритетів до даного набору можливостей і визначають в цьому процесі ціни.

У тому випадку, коли обидві функції працюють одночасно, вони інтерферують одна з одною. Для отримання детермінованого результату функція повинна мати незалежну змінну, але в нашому випадку незалежна змінна однієї функції є залежною змінною іншої. Замість детермінованого результату ми маємо взаємодію,

в якій як ситуація, так і погляди учасників є залежними змінними, і первинна змінна прискорює настання подальших змін як в самій ситуації, так і в поглядах учасників. Я називаю цю взаємодію «рефлексивністю», використовуючи слово, яке французи вживають для позначення дієслова, суб'єкт і об'єкт якого збігаються. Використовуючи просту математику, можна уявити рефлексивність як пару рекурсивних функцій:

$$\begin{aligned}y &= f(x) \\x &= g(y) \\ \text{отже,} \\y &= f\{g(y)\} \\x &= g[f(x)]\end{aligned}$$

Це теоретичне обґрунтування мого підходу. Дві зазначені рекурсивні функції ведуть не до рівноваги, а до процесу, який може закінчитися будь-коли. Процес цей докорінно відрізняється від процесів, що вивчаються природничими науками, де одна сукупність фактів слідує за іншою без жодного втручання з боку процесу мислення або сприйняття (хоча у квантовій фізиці процес спостереження вносить невизначеність). У тому випадку, коли в ситуації діють мислячі учасники, послідовність подій не веде безпосередньо від одного набору фактів до іншого; замість цього вона перехресним чином, на зразок шнурка від черевиків, з'єднує факти з їх сприйняттям, а сприйняття з фактами. Таким чином, концепція рефлексивності пропонує «шнурочну» теорію історичного процесу.

Повертаючись до економічної теорії, можна стверджувати, що саме переваги учасників роблять стан рівноваги недосяжним. Мета, до досягнення якої повинен вести процес взаємного врівноваження, включає в себе переваги, і переваги ці під час такого процесу можуть зрушуватися. Коли це відбувається, метою процесу є не рівновага, а якась рухома мішень.

І щоб розглянути ці питання в перспективі, ми можемо розбити події на дві категорії: звичайні, повсякденні події, які не вносять змін до їх сприйняття, й унікальні, історичні події, які впливають на вподобання учасників і ведуть до подальших змін. Події першого роду можуть бути розглянуті з позицій теорії рівноваги,

другі ж – ні: вони можуть бути осмислені тільки як частина історичного процесу.

У повсякденних подіях оперує тільки впливова функція; когнітивна функція є даною. У разі подій унікальних, історичних, обидві функції оперують одночасно, так що ні погляди учасників, ні ситуація, до якої вони належать, не залишаються такими ж, якими вони були раніше. Саме це і виправдовує опис історичних подій.

Теорія рівноваги виключає історичні зміни, відкидаючи когнітивну функцію. Криві попиту і пропозиції, які використовуються в економічній теорії, вважаються вираженням тільки впливової функції. Когнітивна функція підміняється гіпотезою досконалого знання. Якби визнавалася дія когнітивної функції, ринок вважався б здатним змінити форму кривих попиту і пропозиції, а рівновага, досліджувана економістами, не повинна було б досягатися.

Наскільки значимим є нехтування когнітивною функцією? Іншими словами, наскільки значимим є спотворення, що виникає якщо знехтувати уподобаннями учасників?

У мікроекономічному аналізі спотворення є дуже малим, і переваги учасників легко можуть бути враховані. На першому кроці переваги учасників можуть розглядатися як дане: це веде до статичної рівноваги. Для того щоб зробити аналіз більш динамічним, зміни в уподобаннях учасників можуть додаватися по шматках і описуватися як зміни у звичках споживачів або в методах виробництва. Єдиний момент затемнює при такому «Кусковому» підході. Це можливий зв'язок між різними змінами в умовах попиту і пропозиції, але недогляд цей не зменшує істинності висновків, до яких прагне мікроекономічний аналіз.

Що ж стосується фінансових ринків, спотворення є більш серйозним. Уподобання учасників є частиною процесу визначення цін, і жодна значна зміна ринку не залишає переваг учасників незмінними. Пошук рівноважної ціни перетворюється в гонитву за зграєю диких гусей, а теорії рівноважних цін можуть самі стати джерелом помилок. Перефразовуючи Дж. П. Моргана (J. P. Morgan), можна сказати, що коливання на фінансових ринках будуть продовжуватися.

При спробах описати зміни макроекономічного масштабу аналіз рівноваги виявляється абсолютно неспроможним. Ніщо не є настільки далеким від реальності, як допущення, що учасники ґрунтуються у своїх рішеннях на досконалому знанні. Люди на дотик

намагаються вгадати майбутнє за допомогою будь-яких можливих орієнтирів. Результат, як правило, відрізняється від очікувань, що веде до постійної зміни очікувань і до постійно мінливих результатів. Процес є рефлексивним.

У своїй Загальній теорії зайнятості, відсотка і капіталу Кейнсу вдалося показати, що абсолютна зайнятість – це особливий випадок; якщо ми зможемо розробити загальну теорію рефлексивності, рівновага також виявиться особливим випадком. Хоча це навряд чи може вважатися загальною теорією, я спробую дослідити роль рефлексивності на фінансових ринках; це означає, що я спробую проінтерпретувати їх функціонування як історичний процес.

Існує ще одна причина, через яку фондовий ринок може бути кращою відправною точкою для вивчення рефлексивних явищ. У порівнянні з іншими ринками, фондовий ринок найбільше відповідає критерію досконалої конкуренції: централізоване ведення торгів, однорідна продукція, низькі витрати на проведення операцій та транспортування, миттєвий зв'язок, чималий натовп учасників для того, щоб жоден з них у разі звичайного перебігу подій не міг вплинути на ціни на ринку, а також спеціальні правила проведення внутрішніх операцій поряд із заходами, що забезпечують всім учасникам доступ до релевантної інформації. Чи можна бажати більшого? Якщо існує місце, де теорія досконалої конкуренції повинна втілитися в життя, то це фондовий ринок. Проте майже немає емпіричних відомостей рівноваги або хоча б тенденції в динаміці цін, що веде до стану рівноваги. Концепція рівноваги здається в кращому випадку ІРЕ-релевантною, а в гіршому – вводить в оману. Спостереження виявляє постійні оновлення незалежно від того, протягом якого часу воно проводилося. Можна визнати, що підґрунтя подій, яке, як вважають, відбивається у змінах цін, постійно змінюється, але надзвичайно важко встановити яке-небудь тверду відповідність між змінами цін на ринку і змінами умов, які їх викликали. Виявлені відповідності можна швидше назвати тими, які приписуються, а не тими, які спостерігаються. Я маю намір використовувати теорію рефлексивності ДЛШ критики надмірної зосередженості економічної теорії на стані рівноваги. Чи можу я знайти кращий приклад, ніж фондовий ринок?

Існуючі теорії поведінки цін на фондовому ринку на подив неспроможні. Для практики їх цінність настільки незначна, що я навіть не повністю знайомий з ними. Уже той факт, що мені вдалося обійтися без них, говорить сам за себе.

Взагалі, такі теорії поділяються на дві категорії: фундаменталістські та технічні. Останнім часом увійшла в моду теорія випадкових блукань; ця теорія стверджує, що ринок повністю зводить нанівець усі наступні зміни, так що шанси кожного окремого учасника на те, що його показники виявляться вищими або нижчими за середні, на ринку рівні. Ця думка слугує теоретичним підґрунтям для все більшого числа фінансових інститутів до вкладення коштів в індексні фонди. Теорія ця є явно помилковою.

Технічний аналіз вивчає тенденції ринку, а також динаміку попиту та пропозицій цінних паперів. Безперечні його заслуги у прогнозуванні ймовірностей, але не дійсного ходу подій. Він не заслуговує на особливий інтерес у процесі нашого обговорення, оскільки його теоретичні основи практично обмежуються твердженнями про те, що котирування фондового ринку визначаються попитом і пропозицією і що досвід минулого має значення для прогнозування майбутнього.

Фундаментальний аналіз є більш цікавим, оскільки це відросток теорії рівноваги. Передбачається, що цінні папери мають справжню, або фундаментальну цінність, відмінну від їх поточної ринкової вартості. Фундаментальна цінність акцій може бути визначена або в залежності від здатності активів давати дохід, або в залежності від фундаментальної цінності інших акцій. У будь-якому випадку вважається, що протягом деякого часу ринкова вартість акцій прагне до фундаментальної цінності, тому дослідження, присвячені фундаментальній цінності акцій, є корисними для керівництва при прийнятті рішень про інвестиції.

Важливий момент у цьому підході полягає в тому, що зв'язок між котируваннями акцій і компаніями, чий акції продаються на ринку, вважається одностороннім. Багатство компаній визначають — хоча і з запізненням — за відносною цінністю різних акцій, що продаються на фондовому ринку. Можливість того, що зміни на фондовому ринку можуть вплинути на багатство компаній, залишена без уваги. Тут простежується чітка паралель з теорією цін, де відносна кількість споживаних товарів визначається кривою байдужості.

жості, а можливістю того, що ринок може вплинути на криву байдужості, нехтують. Ця паралель не випадкова: фундаменталістський підхід заснований на теорії цін, але упущення останнього фактора сильніше висвічується на фондовому ринку, ніж на інших ринках. Котирування на фондовому ринку безпосередньо впливають на цінності, що лежать в їх основі: через продаж і викуп акцій, опціонів, а також через всілякі корпоративні операції: злиття і придбання компаній, перехід у відкриту форму, перехід у закриту форму і т.п. Існують також і більш тонкі шляхи впливу котирувань на фондовому ринку на стан компанії: рейтинг кредитоспроможності, ставлення клієнтури, довіру до керуючого персоналу і т.д. Вплив цих факторів на котирування акцій, безумовно, визнається, але фундаменталістський підхід дивним чином ігнорує вплив котирувань акцій на ці фактори.

Якщо мають місце неузгодженості між переважаючими цінами і фундаментальною цінністю акцій, це зазвичай приписують майбутнім змінам у самих компаніях, ще невідомим, але вже правильно передбачуваним фондовим ринком. Вважається, що за рухами котирувань на фондовому ринку йдуть ті зміни, які їх згодом виправдовують. Нам ще належить розглянути, як повинні враховуватися майбутні зміни, але вважається, що ринок робить свою справу правильно навіть у тому випадку, коли правильний метод не може бути теоретично встановленим. Ця точка зору природно випливає з теорії досконалої конкуренції і резюмується твердженням, що «ринок завжди правий». З цим твердженням зазвичай погоджуються навіть ті, хто не має особливої довіри до фундаментального аналізу.

Котирування акцій є не просто пасивним відображенням; вони активні інгредієнти процесу, в ході якого визначаються як котирування акцій, так і багатства тих компаній, акції яких продаються. Іншими словами, я розглядаю зміни фондових цін як частину історичного процесу і звертаю основну увагу на неспівпадіння між очікуваннями учасників і дійсним ходом подій як на каузальний фактор у цьому процесі. Вважається, що фондовий ринок передчуває настання рецесії; правильніше було б стверджувати, що він може сприяти їх більш стрімкому настанню. Таким чином, я замінюю твердження про те, що ринок завжди правий, двома іншими:

1. На ринку завжди присутні переваги того чи іншого напрямку.
2. Ринок може впливати на хід тих подій, які найменше передчувалися.

Поєднання цих двох тверджень пояснює, чому так часто здається, що ринок правильно передбачає події.

Використовуючи в якості відправної точки переваги учасників, ми можемо спробувати побудувати модель взаємодії між поглядами учасників і ситуацією, в якій вони беруть участь. Аналіз, однак, ускладнюється тим, що погляди учасників є частиною ситуації, до якої вони належать. Щоб якось осмислити цю складну ситуацію, нам необхідно її спростити. Я ввів спрощену концепцію, коли говорив про переваги учасників.

На ринку діє безліч учасників, погляди яких, як правило, розрізняються. Можна припустити, що індивідуальні переваги компенсують одна одну, в результаті нівелюючи «превалюючу перевагу». Це припущення не може бути застосоване до всіх історичних процесів, але воно може бути застосоване до фондового ринку, а також і до інших ринків. Правомочність процедури агрегування індивідуального сприйняття заснована на тому, що всі вони приводили до спільного знаменника, а саме – до цін фондового ринку. В інших історичних процесах погляди учасників занадто дифузні, щоб їх можна було агрегувати, і концепція «переважаючого переваги» стає майже метафорою. У таких випадках може знадобитися інша модель. На фондовому ринку переваги учасників виражаються в покупках і продажах. За інших рівних умов позитивні переваги ведуть до зростання котирувань, а негативні – до їх падіння. Таким чином, переважаюча перевага є піднаглядним феноменом.

Інші умови, однак, ніколи не бувають рівними. Для побудови нашої моделі нам необхідно дізнатися трохи більше про ці «інші умови». Тут я хотів би ввести друге спрощене поняття. Це «основний тренд», який впливає на всі зміни котирувань фондового ринку, незважаючи на те, усвідомлений він вкладниками чи ні. Ступінь його впливу на котирування ринку буде, звичайно, варіюватися в залежності від поглядів учасників. Тренд котирувань може бути потім представлений як синтез «основного тренда» та «переважаючого переваги».

Як взаємодіють ці два фактори? Хочу нагадати, що тут діють зв'язку двох типів: впливова функція і когнітивна функція. Основ-

ний тренд впливає на сприйняття учасників через когнітивну функцію; виникає в результаті зміна у сприйняттях, що впливає на ситуацію. У разі фондового ринку основний ефект виражається в котируваннях акцій. Зміни в котируваннях можуть, у свою чергу, вплинути як на переважаючу перевагу, так і на основний тренд.

Тут ми маємо рефлексивну взаємодію, при якій котирування акцій визначають двома факторами – основним трен-будинком і превалюючою перевагою – на обидва ці чинники, в свою чергу, впливають котирування фондового ринку. Взаємна гра між котируваннями і двома іншими факторами не містить постійних: те, що є незалежною змінною в одній функції, в іншій представляє собою залежну змінну. Без постійних немає і тенденції до рівноваги. Послідовність подій найкраще інтерпретувати як процес історичних змін, в якому жодна зі змінних – ні котирування, ні основний тренд – не залишається незмінною. При типовому перебігу подій всі три змінні взаємно підсилюють одна одну спочатку в одному напрямку, потім в іншому, слідуючи закономірності, яка в найпростішій своїй формі відома як послідовність підйом-спад.

Перш за все нам слід почати з кількох визначень. Коли котирування підсилюють основний тренд, ми будемо називати такий тренд таким, що самопосилюється; коли вони працюють у протилежному напрямку – самокорегуючим. Важливо розуміти, що ці терміни означають. Коли тренд посилюється, він прискорюється. Коли переважно посилюється, розбіжність між очікуваним і дійсним стає все більш значною, і навпаки, коли вона самокорегуюча, то розбіжність зменшується. Що стосується котирувань, то ми будемо описувати їх просто як зростаючі або падаючі. Якщо переважає очікування сприяє зростанню котирувань, ми будемо називати його позитивним; якщо ж воно діє в зворотному напрямку – негативним. Таким чином, зростання котирувань посилюється позитивним очікуванням, а падіння – негативним. У послідовності підйом-спад ми, таким чином, знайдемо щонайменше один відрізок, де зростання котирувань посилюється позитивною перевагою, і інший відрізок, де падіння котирувань посилюється негативною перевагою. Тут також повинна бути і крапка, в якій поєднання основного тренда і переважаючого очікування викликає виникнення зворотного тренда котирувань.

Давайте тепер спробуємо побудувати елементарну модель процесу підйому-спаду. Ми почнемо з основного тренда, який ще не усвідомлений, хоча можна також припустити і наявність переважаючого очікування, ще не відбитого в котируваннях. Таким чином, переважаюче очікування для початку є негативним. Коли учасники ринкового процесу усвідомлюють основний тренд, зміна в сприйняттях позначиться на котируваннях. Зміна котирувань може вплинути або не вплинути на основний тренд. В останньому випадку необхідно ще дещо обговорити. У першому випадку ми маємо початок самопосилювання.

Тренд, що підвищується, може вплинути на переважаюче очікування в одному з двох напрямків: він може привести до очікування подальшого прискорення цього тренда або ж до очікування його корекції. В останньому випадку основний тренд може зберегтися після корекції котирувань, але може і зникнути. У першому ж випадку створюється позитивне очікування, що викликає подальше зростання котирувань і подальше прискорення основного тренда. Поки очікування є таким, що самопосилюється, очікування ростуть навіть швидше котирувань. Основний тренд стає все більш схильним до впливу фондових котирувань, а зростання фондових котирувань – все більш залежним від превалюючих очікувань, так що й основний тренд, і переважаюче очікування стають все більш уразливими. Зрештою тренд котирувань не може більше підтримувати очікувань і починається процес корекції. Очікування, що не виправдалися, негативно впливають на котирування, а хиткі котирування послаблюють основний тренд. Якщо основний тренд приходить у повну залежність від котирувань, корекція може перетворитися в рух у зворотному напрямку. В цьому випадку котирування падають, основний тренд змінюється на протилежний, а очікування падають ще сильніше. Таким чином, самопосилення починається у зворотному напрямку. Зрештою рух вниз також досягає граничної точки і змінюється зворотним процесом.

Як правило, тренд, що самопосилюється, проходить через необхідну корекцію на ранніх стадіях, і якщо він її витримає, як правило, стає більш стійким до можливих потрясінь. У тому випадку, коли процес значно просувається вперед, коригування стають рідшими, а небезпека повороту в екстремальній точці зростає.

Тут я змалював типову послідовність підйом-спад. Її можна проілюструвати за допомогою двох кривих, які розвиваються більш-менш в одному і тому ж напрямку. Одна крива відображає котирування, а друга – чистий прибуток на акцію. Було б природним припустити, що крива, що зображує чистий прибуток на акцію, є показником основного тренда, а розбіжність між обома кривими служить деяким значенням на переважаюче очікування. Але взаємовідношення тут набагато складніше. Крива, що зображає чистий прибуток на акцію, включає в себе не тільки основний тренд, але і вплив котирувань на цей тренд; переважаюче очікування тільки частково виражається розбіжністю між кривими – частково воно вже відображено в самих кривих. Працювати з поняттями, які піддаються лише частковому спостереженню надзвичайно важко; саме тому ми вибрали змінні, які піддаються спостереженню і чисельному висловом – хоча, як ми побачимо пізніше, чисельне вираження чистого прибутку на акцію може ввести в оману. На цей момент припустимо, що «фундаментальні умови», в яких зацікавлені інвестори, належним чином вимірюються чистим прибутком на акцію.

Слід підкреслити, що це тільки один можливий шлях, який є результатом взаємної гри між єдиним переважаючим очікуванням і єдиним основним трендом. Може діяти і не один тренд, а переважаюче очікування може мати багато нюансів, так що послідовність подій зажадає зовсім іншого уявлення.

Необхідно, можливо, сказати кілька слів про теоретичну побудову моделі. Ми зацікавлені у вивченні взаємної гри між уподобаннями учасників і дійсним ходом подій. Проте, очікування учасників представлені в нашій моделі лише побічно; обидві криві відображають дійсний хід подій. Переважаюче очікування частково інкорпороване в обидві наведені криві, а частково відображено в розходженні між ними.

Значна перевага цієї моделі полягає в тому, що вона використовує змінні, що піддаються кількісному вираженню. Котирування виступають як зручний представник ситуації, до якої відносяться переваги учасників. В інших історичних процесах ситуацію, пов'язану зі сприйняттям її учасників через когнітивну функцію, більш важко визначити і неможливо виразити кількісно. Саме ная-

вність зручного представника робить фондовий ринок настільки корисною лабораторією для вивчення явища рефлексивності [1].

Метою атаки є створення позиції, яка є більш оптимальною, ніж стаціонарна, з суб'єктивної точки зору оператора (або його керуючого органу). Найбільш зручним станом для досягнення цієї мети оператора може бути положення глобального або локального (по ринках або в часі) домінування. Таке домінування може бути фактичним (Рокфеллер на ринку нафти наприкінці XIX сторіччя) або віртуальним (Сорос на фінансових ринках у 90-х роках XX сторіччя). Принципово це не має значення, важливе лише те, що інші оператори добровільно (або після декількох унаочнень) визнали це домінування і готові «прислухатися» до такого лідера.

Атака – це купівля або продаж інструменту, активоване не бажанням отримати швидкий прибуток внаслідок зміни ціни, а прагненням створити направлений вплив на ринок (або низку ринків) в цілому. Класичною атакою на ринок є «корнер».

Корнер – контроль за всім (або майже всім) об'ємом інструменту з метою монопольного встановлення ціни на нього.

Історія фінансових ринків зафіксувала декілька корнерів та їх авторів:

№	Рік	Результат корнера	Автор
1	2	3	4
	1812	Розорено понад 90 першокласних європейських банків, торгівля на деякий час паралізована	А. Ротшильд
	1837	Акції американських залізниць впали фактично до нуля, що дозволило скупити їх за безцінь	Президент США Е. Джексон
	1857	Три чверті залізниць переходить під зовнішнє управління, держава проводить їх санацію за власні кошти	Приватний інвестор Дж. Кін
	1869	Ціна золота за один день знижується на 30%, держава компенсує приватним інвесторам їх втрати	Дж. П. Морган

1	2	3	4
	1873	Ціна на акції впали на 50%, збанкрутував «Джей Кук і Ко». Так званий «Гарлемський корнер» – уряд Нью-Йорку виплатив автору майже 100 млн доларів	Дж. П. Морган
	1893	Збанкрутували майже 800 банків, падіння індексу Доу-Джонса на 50% за один день	Р. Нокс, агент Вандербільдта
	1901	Курс акцій на Уолл-стріті впав на третину	Мерілл Лінч
	1907	Зниження капіталізації фондового ринку США на 50% за три дні	Д. Л. Лівермор
	1929	«Чорна п'ятниця»	Д. Л. Лівермор
	1992	Катастрофічне падіння курсу фунта стерлінгів. Автор отримав прибуток 1 млрд доларів за один день.	Дж. Сорос

Цікавим є те, що більшість з класичних корнерів здійснена приватними інвесторами всупереч інтересам держави. Такі суб'єктивні дії в наш час можуть призвести до колапсу економіки держави, втрати контролю за фінансовими процесами, суттєвих політичних змін (і не завжди на користь держави в цілому). Тому державним органам слід активно протистояти подібним атакам, використовуючи більші знання ринку (доступ майже до всієї інформації щодо ринку – цього немає в жодного приватного інвестора), значні фінансові можливості (державні інструменти завжди будуть більш стійкими), вплив на засоби масової інформації тощо.

За підсумками останніх двох років зі 180 банків 60 визнано неплатоспроможними, 36 ліквідовано. Сорок банків завершили 2015 рік зі збитками, розміри в яких багатьох перевищують 1 млрд грн. Сумарні збитки 2014 року склали 53 млрд грн, рекордсменом став державний Укрексімбанк – 4,54 млрд грн. Норматив адекватності

капіталу порушили абсолютно всі банки, і його виконання відкладено до 2018 року. Частка проблемних кредитів у 20 найбільших банках країни склала 41%! [1]. За 11 місяців 2015 року сумарний збиток українських банків склав 57,3 млрд грн. На Всесвітньому економічному форумі в Давосі українська банківська система за рівнем конкурентоспроможності зайняла 79 місце з 140 досліджуваних [2].

Помилковою буде думка, що проблеми банків є виключно прерогативою України. Величезні труднощі зазнають також і банки США, і країн Європейського Союзу. І ФРС, і ЄЦБ ввели досить жорстку систему моніторингу найбільших банків – ФРС ввело обов'язковий стрес-тест, а в ЄЦБ введена система єдиного фінансового нагляду. Однак це не змогло вирішити проблему – найбільші банки США (Goldman Sachs, J.P. Morgan Chase, Morgan Stanley і Citigroup Inc) стрес-тест у 2015 році пройшли з труднощами. У 2016 році в тестуванні ФРС брали участь два американських підрозділи європейських банків – Deutsche Bank AG і Banco Santander SA, і обидва отримали «двійку»[3].

Тільки з початку року фінансові ринки втратили близько 200 млрд доларів капіталізації. Основним джерелом падіння стали прогнози щодо уповільнення падіння китайської економіки. І хоча прогноз знижує темпи зростання Китаю всього з 7% до 6,7%, це зробило майже катастрофічний вплив на світові індекси. Ніколи ще до цього світова капіталістична система не залежала в такій мірі від економіки однієї окремо взятої соціалістичної країни, що демонструє стійкість негативної тенденції у світовому господарстві. Золото категорично відмовляється грати свою традиційну роль фінансового «притулку» і не дорожчає. Ціни на нафту повністю ігнорують війну на Близькому Сході і потенційну ірано-саудівську війну – чого не бувало ніколи. На останньому засіданні ФРС (березень 2016 року) зазначено на істотні ризики для світової економіки саме з причин нестабільності фінансових ринків [4].

Аналітиками наводиться маса всіляких причин такої нестабільності. Серед них:

– Переміщення основної частки заощаджень громадян з розвинених країн до країн «перспективних». Апологетом цієї ідеї є, наприклад, Соломон Бернанке;

— Зростання суверенної заборгованості держав G7 (Річард Ран, Інститут Катона, США);

— Індустріальний світ досяг свого насичення і нездатний підтримувати високі темпи зростання виробництва в умовах уповільнення зростання споживання (Лоуренс Саммерс, професор і колишній президент Гарвардського університету, а також экс-міністр фінансів США (з 1999 по 2001 рік), колишній економічний радник президента США Барака Обами).

Існують й інші теорії, однак, на наш погляд, причини такого сумного стану світових фінансів інші, вони носять глобально системний характер, оскільки породжені не класичною економічною та / або фінансовою кризою, а початком нового фазового переходу у світовій економіці, пов'язаного з відставанням керуючих технологій по їх здатності забезпечувати стабільне зростання.

Держава, якщо відволіктися від популярного терміна «суспільний договір», як функціонуюча соціоекономічна система, має відповідати певним критеріям.

1. Наявність загального господарського механізму.
2. Розвинутий поділ праці.
3. Підтримка базової системи діяльностей (управління, науки, освіти, оборони).
4. Розшарування психічних процесів на свідомі і несвідомі на рівні самої соціосистеми (Критерій Юнга).
5. Існування соціальної та індивідуальної трансцендентної діяльності (критерій «сакральності влади» або Веркора).

Загальний господарський механізм і поділ праці як необхідна умова «успішності» держави цілком детально розглянуто ще К. Марксом і Ф. Енгельсом і додаткових коментарів не потребує. І перший, і другий критерій в Україні грубо порушені – економіка країни на 50% залежить від зовнішньоекономічної кон'юнктури, а поділ праці прийняв не внутрішньодержавний, а глобалістичний вид з виразним креном у бік сировинних галузей.

Пункт третій про базову систему діяльності має на увазі активні трансформації соціальної та інших видів енергій всередині інформаційного поля і між інформаційним і матеріальним полями.

1. Освіта – збереження і трансляція вже існуючих знань (інформації) з передачею їх на рівень управління.

2. Пізнання (наука) – генерування нових знань для передачі його на рівні управління і виробництва.

3. Управління – застосування п. 1 і 2 для перетворення матеріального світу шляхом виробництва матеріальних цінностей, з одного боку, і використання матеріальних цінностей для розвитку п. 1 і 2, до яких можна додати п. 4.

4. Оборона – діяльність держави, спрямована на створення у своїх громадян і громадян інших держав «ілюзії» № 1 (у хорошому сенсі) захищеності громадян цієї держави від будь-яких загроз фізичного насильства, з одного боку, і «ілюзії» № 2 про можливість заохочення табування в мирний час поведінки своїх громадян для видалення з «арени» ворожих соціосистем.

Виходячи з таких положень, причинами розвалу СРСР можна сміливо назвати невідповідність п. 3 вимогам часу, на відміну від п. 1, 2 і 4.

Справа в тому, що будь-яка динамічна система, у т.ч. держава, має на увазі дві фази, які змінюють одна одну. Фаза кількісного розвитку – стабільне, відносно спокійне існування. Фаза якісного розвитку (фазового переходу) – моменти адаптації зазначених вище чотирьох напрямків діяльності держави.

Якщо визначити чотири рівні розвитку соціосистем (архаїчний, аграрний, індустріальний, когнітивний), то освіта й оборона до кінця 80-х років перебували на індустріальному рівні, управління з початку 60-х деградувало до аграрного (територіально-феодального), наука ж мала всі шанси перейти на когнітивний (постіндустріальний) рівень. Якщо застосувати до ситуації категорії марксизму – виробничі відносини відстали від продуктивних сил. Застосовуючи сучасні терміни управління, створене в 30-х роках «проектне стратегування» до кінця 70-х остаточно сповзла в «ситуаційне стратегування».

Це було ситуацією «фазового переходу» (революції), але перехід пішов дивним шляхом. Замість якісного стрибка в системі управління, відбулася деградація системи в цілому. При цьому управління й освіта деградували до архаїчного рівня, а наука й оборона – до аграрно-феодального.

Якщо в 70-х була нехай застаріла, але функціонуюча система управління, побудована на клановому принципові (відповідному аграрно-феодальній державі), то зараз визначення керуючої еліти

більше нагадують «вибори» вождя первісного племені. Нехай поки без бійки, але залишився один крок від «барабанів» і криків біля держустанов до прямого фізичного зіткнення. При цьому варто зауважити, що система управління державою і економікою зразка 30-х років була набагато сучаснішою, ніж зараз.

У цьому причина сповзання Школи (у широкому сенсі) з «храму науки» у «просто храм» з його ритуальними процедурами (типу незалежного тестування) і заклинаннями, прийнятими на віру. У цьому причина деградації армії, яка перетворилася в погано організований, строкато озброєний та обмундирований натовп голодних і практично некерованих дикунів. Наука ж впевнено дійшла до рівня суто схоластичних університетів кінця епохи Відродження.

При цьому замість єдиного господарського механізму – купка розрізнених підприємств сировинного напрямку. Замість глибокого поділу праці, просто необхідного для максимізації доданої вартості, – об'єднання в обмеженій кількості холдингів мало не всіх галузей господарювання.

Глобальні революції вкрай рідкісні і відрізняються великим часом завершення фазового переходу. Це пов'язано з тим, що спочатку руйнується стара система, потім на її місці зводиться нова. Цей процес займає від кількох тисяч до кількох сотень років. Людство в цілому за свою історію пройшло два фундаментальних фазових переходи:

1. Мезолітична криза, що завершилася неолітичною революцією і появою «розумного» сільськогосподарства.

2. Антична криза з подальшими темними віками, Відродженням і початком індустріальної ери [5].

Держави (або квазідержавні формування) переживають системні кризи досить часто – в межах сотні років. Ознаки настання системної кризи:

1. Поява «реліктів» (або «привидів» – за термінологією Тоффлера). Раптове явище народу давно забутих і архаїчних структур, вірувань, методів господарювання та / або управління та ін. Серед таких «реліктів», аж ніяк неспецифічних для України, – печерний націоналізм; героїзація банального бандитизму; поява навіть не теорій, а скоріше вірувань про месіанство окремої особи тощо.

2. Руйнування систем як прямого, так і зворотного зв'язку між «генераторами» рішень і виконавчим механізмом. Креатизований наприкінці ХІХ – початку ХХ століть вираз «Верхи не можуть, низи не хочуть жити по-старому» в даний час реалізується як два протилежних за напрямком процесом. З одного боку: «верхи не можуть управляти по-новому», тобто відмова владних державних інститутів від процесу генерування смислів і цілей, «низи не хочуть жити по-старому», характеристичний процес зростання потреб у міру технічного, культурного та інформаційного прогресу. З іншого боку: «верхи не можуть вже управляти по-старому», що виражає нездатність старої системи управління переробляти інформацію в результаті гіпертрофованого інформаційного потоку, а «низи не знають, як жити по-новому», як результат відсутності трансляції смислів і цілей від керуючої системи до керованої.

3. Зниження структурності систем влади, як вимога ліберального егрегора про «самоврядні системи», призводить до неможливості трансляції будь-яких керівників і / або структуруючих сигналів з рівня управління на рівень виконання зважаючи на відсутність будь-якої різниці в потенціалах цих рівнів або навіть появи негативного градієнта.

4. Заміщення «реальної» діяльності органів влади діяльністю символічною, що має з одного боку релігійний характер (бо не має на увазі розуміння владою або її апологетами логічних і каузальних зв'язків у своїх рішеннях), а з іншого боку – карнавальньо-ілюзійний (образ рішень є важливішим ніж самі рішення).

Цілком очевидно, що для розв'язання кризи при збереженні існуючої системи управління (читай – влади) можливо задіяння зовнішніх ресурсів. Наприклад, МВФ, МБРР та ЄБРР плюс приватні кредитори як фінансовий ресурс, всілякі консультанти та аудитори як кадровий ресурс і т.д. Але це не розв'язання суперечностей, а їх віддалення. Кредити доведеться віддавати при невирішених труднощах і неминучому погіршенні економічної кон'юнктури. Бізнес-консультанти дуже люблять отримувати гонорари і говорити банальності, але кінцева ефективність їх – на рівні психоаналітиків. Висновок – потрібно змінювати систему.

Почнемо з простого. Стан системи розподілу товарів абсолютно не відповідає завданню підвищення продуктивності праці. Залежно від галузі виробнику споживчих товарів дістається не більше

4–12% кінцевої ціни товару. Решта поглинається оптово-роздрібною мережею і там же розбазарюється без найменших надій на інвестування прибутку в модернізацію виробництва. Причому найбільш сумне становище – в галузях «інтелектуальної» праці. У книговидаванні, наприклад, навіть дуже талановитий автор не отримує більше 2–3% загального обсягу роздрібних продажів. Таким чином, для отримання середніх по країні доходів письменник повинен видавати в тиждень не менше 40 000 знаків «чистового» тексту. В результаті, автори примітивізують, спрощуються – знижується якість друкованого продукту і книга з джерела знань впевнено перетворилася в якийсь підвид шоу-бізнесу в попсовому варіанті [6].

Шляхи вирішення:

1. Нормативне визначення галузевого мінімуму, який повинен отримувати «виробник» з жорстким контролем його підтримки.
2. Всебічний розвиток прямих продажів – від простих телефонних до інтернет-торгівлі самими виробниками.

Більш складним питанням є правильне структурування економіки. Більш складним, тому що і на державному, і на побутовому рівні повністю відсутнє розуміння того, що в збалансованій державі повинні бути представлені одночасно всі економічні формації: архаїчна, аграрна, індустріальна і когнітивна. За відсутності однієї з них неминучі суперечності призведуть до повторної кризи. Скажімо, відсутність архаїчної фази господарювання на сімейному рівні призводить до демографічної кризи. Недорозвиненість аграрного сектора (відсутність великих земельних господарств) неминуче викликає кризу продовольчу. Дисбаланс індустріального сектора (що має місце бути вже зараз) генерує цілий «букет» проблем – від енергетичної до транспортної. Ігнорування когнітивної фази – до цілком зримої кризи управління.

При видимій відсутності архаїчної і (часто) аграрної формації в розвинених країнах слід зауважити, що функції цих формацій часто-густо виконують країни, що розвиваються, які є по суті колоніями розвинених. Саме антропотік, спрямований з країн, що розвиваються в розвинені, вирішує демографічну проблему в останніх. А продовольча проблема вирішується шляхом поставок тих чи інших продуктів агросектора з використанням цінових «ножиць».

Так звані «Ринкові» механізми (тобто орієнтовані на отримання прибутку як вищої цінності) неминуче порушують баланс секторів, бо концентрують інвестиції всіх видів (фінансові, кадрові та ін.) на найменш капіталомісткій частині економіки – управлінні розподілом. З його неминучим спрощенням. Розподіляти завжди простіше і вигідніше, ніж виробляти або тим більше – розробляти принципово нові товари або послуги з невідомим фінансовим результатом.

Директивне планування з високою точністю балансування неможливе, тому що кількість параметрів, за якими потрібно балансувати сучасну економіку, і чинників, від яких ці параметри залежать, на кілька порядків перевищує можливості будь-якої існуючої і навіть перспективної обчислювальної техніки. Тобто все неминуче зведеться до так званих «Вольових рішень», що характеризуються відсутністю об'єктивності.

Таким чином, проблема неминуче призводить до необхідності розробки системи автоматичних регуляторів неринкового і ненормативного характеру. Тобто знову повертаємося до проблеми відставання гуманітарних технологій від вимог часу, що не має рішення в рамках традиційних уявлень про державу й економіку.

Додатковою складністю стає хронічне відставання темпів роботи керуючої системи від керованої. Якщо швидкість переміщення грошей у світі вже цілком наблизилася до швидкості світла (протягом декількох секунд ваші гроші можуть опинитися на протилежному боці Землі), збільшення мобільності кадрів (як наслідок стандартизації та спрощення бізнес-процесів) призводить до зміни місця роботи більше одного в рік, то система управління державою й економікою навіть не зберегла оперативності індустріального суспільства. Це стало наслідком різкого збільшення видів продукції і послуг, асортименту сировинних матеріалів і підвищення рівня світової політики внаслідок розпаду ряду політичних союзів і держав. Скажімо, замість єдиної Югославії як суб'єкта «руху неприєднання» утворилося кілька держав, кожне з яких не може виступати суб'єктом політики, але тим не менш вони потребують до себе пильної уваги і навіть зовнішнього управління. З ростом же кількості параметрів, що визначають управління, кількість можливих варіантів рішень зростає як факторіал цього числа, що автоматично виводить політику в галузь процесів, що алгоритмізуються.

Та ж ситуація відбувається і в економіці, оскільки простий перелік вироблених у світі товарів і послуг збільшився в десятки тисяч, а можливо – і в сотні тисяч разів!

Саме це і є головним чинником зростання «бюрократизації» будь-якої сучасної держави (крім звичайних системних), але не вирішує проблеми, оскільки з ростом чисельності «управлінського апарату» частина його неминуче вимагає своєї «керуючої системи».

Перенесення «центрів рішення проблем» на рівень регіонів (федералізація) є класичним паліативом і призводить лише до переміщення фінансових потоків в загальній корупційній мережі. У

будь-якому випадку, навіть при наявності абсолютно чесної «еліти», складна і громіздка процедура виборів призведе до неминучого запізнювання в прийнятті стратегічних рішень навіть для регіону, не кажучи вже про державу в цілому. Спіраль історії, продемонструвавши нам низьку ефективність представницької демократії, змушує повернутися до демократії прямої, але на новому якісному рівні.

Мова не про інтернет-плебісцити та експрес-опитування громадської думки. Мова йде про повноваження. Уже цілком нарізла необхідність реалізації принципу управління, сформульованого свого часу Стругацькими в Статуті Бійцівських Котів: «Бійцівський Кіт є бойовою одиницею сама в собі». Тобто громадянин стає адміністративною одиницею «самої в собі», вирішальною проблемою в місці і в моменті її виявлення. У повній відповідності з етичними нормами домену, регіону, держави і людства. З несенням повної відповідальності за прийняті та реалізовані рішення.

Реалізувати подібну систему в рамках існуючих державно-правових відносин не можливо, тому замість безплідних дискусій про «конституційну реформу», більш ефективним було б вироблення загальнодержавних і регіональних етичних норм і механізмів їх реалізації.

Крім загальносистемних труднощів, реалізація подібних «новацій» породжує гостру необхідність в максимальному підвищенні загальної ерудиції громадян і прищепленні в юному віці гострої потреби до пізнання. «Найбільш страшним гріхом є відсутність цікавості» (Стругацькі).

У загальному випадку школа не є для учнів «місцем пізнання», а всього лише механізмом соціальної адаптації дітей до тих етичних і моральних норм, які присутні в навколишньому суспільстві. Причому механізмом не єдиним. У числі завдань адаптації присутній і відбір майбутньої еліти, як державної, так і альтернативної.

У даний час адаптаційна функція все більше переміщується від навчальних закладів до різного роду ЗМІ, а класичний домен «клас-школа» активно переформатується в різні віртуальні домени («однокласники», «вконтакте», форумні спільноти і т.п.). Це середовище ще менше здатне до системної «психологічної» роботи (за вкрай рідкісним винятком), що неминуче призводить до ще більшої ерозії освітньо-пізнавальної функції держави.

Проблема посилюється різким зниженням якості і кількості фундаментальних досліджень практично по всьому діапазону природних і гуманітарних наук. І проблема не знаходить свого вирішення в рамках стандартної дилеми «капіталізм-соціалізм (комунізм)». З одного боку, при капіталістичному способі господарювання авторські права досить міцно захищені (що викликає в якості побічного негативного ефекту зниження інформаційної зв'язності), а з іншого – капіталіст не оплачуватиме сам процес пізнання, а тільки його результати (кінцевий продукт), що автоматично виключає можливості самостійного проведення будь-яким ученим складних капіталомістких досліджень. Соціалістична держава цілком щедро оплачує процес, але вважає результати досліджень загальнонародною власністю, що істотно знижує матеріальні стимули. Спроба комбінування обох підходів призводить до компромісу, який «гірше будь-якого з інших рішень» (Сунь Цзи).

Таким чином, ми з неминучістю приходимо до необхідності створення декількох паралельних процесів, вкрай необхідних для здійснення радикального якісного ривка у розвитку. Причому, ці процеси повинні бути розпочаті в рамках діючої управлінської системи, що з неминучістю викличе ризик деформації або взагалі відмови від будь-яких дій з боку як мінімум значної кількості об'єктів цієї самої системи. З огляду на крайню складність або навіть неможливість алгоритмізації даних процесів, вирішувати їх доведеться методом розрубання гордієвих вузлів – грубим управлінським насильством. Оскільки в парадигмі представницької демократії людина, здатна на такі дії, ніколи не зможе отримати владу легітимним

шляхом (незалежно від їх свідомості), то слід очікувати серйозних конфліктів (у т.ч. і збройних).

Список використаних джерел

1. Сорос Дж. Алхимия финансов. – М. : Инфра-М, 2001. – 208 с.
2. Електронний ресурс:<http://www.unian.net/1246806-x.html>
3. Електронний ресурс:
<http://www.fondsk.ru/news/2015/05/19/amerika-na-bankovskoj-mine-zamedlennogo-dejstvija-33431.html>, <http://voprosik.net/diktat-bankov-v-evrope/>
4. Електронний ресурс:
<http://www.segodnya.ua/economics/finance/globalnyy-obval-2016-god-na-birzhah-nachalsya-s-rekordnogo-padeniya-681864.html>,
<http://expert.ru/dossier/story/312294/>
5. Переслегин С. Самоучитель игры на мировой шахматной доске. – М. : АСТ, 2005.
6. Переслегин С. Новые карты будущего, или Анти-Рэнд. – М. : АСТ; СПб. : Terra Fantastica, 2009.